

Haastattelu ja teksti: Katri Myllynen • Haastateltava: Neuropsykologi Pekka Kuikka (kuvassa)

Oppimisvaikeudet nuorten syrjäytymisen osana: kohti kykyjen löytämistä ja ammatinvalintaa

Kehitykselliset kognitiivisen tiedonkäsittelyn heikkoudet ovat pysyväluonteisia. Niistä aiheutuu alakoulussa opiskelun perustaitojen eli lukemisen, kirjoittamisen ja laskemisen vaikeuksia. Peruskoulun yläasteella ja ammatillisissa opinnoissa samat heikkoudet näkyvät toisenlaisissa suoritusolosuhteissa ja usein peittyneinä motivaatio- ja keskittymispulmien alle. Laaja-alaisistakin kehityksellisistä heikkouksista aiheutuvia suoritusvaikeuksia voidaan kiertää räätälöimällä opiskelun, ammattiopintojen ja ammatin suoritusvaatimuksia ja järjestämällä harjoitusmahdollisuuksia yksilön kykyjen ja taitojen vahvuuksia hyödyntävällä tavalla.

Neuropsykologi Pekka Kuikka on kliinisen työn ohella toiminut Laaja-alaiset oppimisvaikeudet-, Pudukkaat- ja Tukipolku-nimisissä tutkimus- ja kehittämishankkeissa, joissa on keskitytty nuorten

kehityksellisiin kognitiivisiin vaikeuksiin. Niissä on karttunut tietoa ja kokemusta, joilla on merkitystä nykyisin paljon julkisuudessa olevan nuorten syrjäytymistä koskevan keskustelun kannalta. Hankkeet osoittavat, että kognitiiviset heikkoudet voivat lisätä syrjään ajautumisen riskiä vaikeuttamalla omien kykyjen arviointia, sopivien ammatillisten suunnitelmien rakentamista ja asiakkuutta korostavien työvoimapalveluiden itsenäistä käyttämistä. Etenkin nuori, jonka kehitykselliset vaikeudet näkyvät laaja-alaisina oppimisvaikeuksina, tarvitsee pitkäjänteistä tukea selviytyäkseen koulupolultaan ammatillisten opintojen kautta haluamaansa työhön.

Asiasanat: laaja-alaiset oppimisvaikeudet, kehitykselliset oppimisvaikeudet, nivelvaiheet, nuorten syrjäytyminen, kykyarviointi, tuettu ammatinvalinta

KIELELLISET TAIDOT OVAT MERKITYKSELLEISISSÄ ASEMASSA

Kielelliset taidot vaikuttavat keskeisellä tavalla peruskoulun ja sen jälkeisten opintojen sujumiseen. Kielelliset vaikeudet tulevat herkästi esiin vaativissa kielenkäytön muodoissa: vaikeuksina lukunopeudessa ja luetunymmärtämisessä sekä tekstin kirjoittamisen nopeudessa, oikeinkirjoituksessa ja lauserakenteiden hallinnassa. Monesti kielellisten kykyjen kehitykselliset pulmat ilmenevät, joskin lievempinä, myös puheen ilmaisussa ja ymmärtämisessä, jolloin nuorella voi olla vaikeuksia verbaalista sujuvuutta vaativissa vuorovaikutustilanteissa. Tämä voi altistaa koulukiusaamiselle, jos toiset nuoret ottavat kielellisesti kankeamman silmätikukseen.

Kuikan mukaan kielellisistä vaikeuksista kärsivää nuorta voi kuormittaa oma osaamattomuus ja avuttomuuden tunne. Esimerkiksi työharjoittelupaikassa voi tulla eteen vaikkapa hämmentävä asiakaspalvelutilanne, ja jos nuori ei löydä heti sanoja tai käsitteet eivät avaudu, hän hättääntyy ja tilanne pahenee. Nuori voi myös vaikuttaa haluttomalta ja saamattomalta käytännön tehtävissä, jos hän ei helposti ymmärrä annettujen toimintaohjeiden kokonaisuutta. Kielellisten vaikeuksien kanssa kamppailevan pitäisi oikeastaan lukea tavallista enemmän, jotta sanavarasto kehittyisi ja käsitteiden osaaminen paranisi. Ongelmaksi muodostuu kuitenkin usein vaikeiksi koettujen kielellisten tehtävien vältteleminen.

TIETO KEHITYKSELLEISISTÄ ONGELMISTA YKSILÖLLISEN RÄÄTÄLÖINNIN POHJANA

Havaintokykyjen kehitykselliset vaikeudet ovat oppimisvaikeuksista heikommin tun-

nettuja. Niitä ja ylipäätään kehityksellisiä kykyheikkouksia on hedelmällistä tarkastella yleisemmästä kognitiivisten toimintojen eli tietokyvyn ja tiedon prosessoinnin näkökulmasta; tiettyjen oppiaineiden mukainen diagnostinen tarkastelu voi olla liian kapea-alainen. Esimerkiksi matematiikan ongelmia voi ilmetä sellaisenaan kapea-alaisesti, mutta niitä voi ilmetä myös osana laajempaa suuntien ja suhteiden hahmottamista ja suhderakennemielikuvien muodostamista.

Kognitiivisten osatoimintojen kehityksellisistä heikkouksista aiheutuvia suoritusvaikeuksia arvioitaessa kannattaa myös tarkastella suoritusten vaativuutta ja toiminnan tehokkuutta. ”Esimerkiksi nuori, jolla on kehityksellisiä näköhahmotuksen vaikeuksia, niin sanottuja ’ei-kielellisiä’ vaikeuksia, saattaa hyvällä tuella ja räätälöinnillä valmistua puusepän ammattiin. Kuitenkin työskentelyn joutisuus, varmuus ja turvallisuuskin jäävät helposti normaalin työelämän tehokkuusvaatimuksiin nähden heikoiksi – henkilö osaa, mutta suoritusten hyväntasoinen loppuun vieminen ottaa runsaasti aikaa ja työnantajalta ei välttämättä löydy ymmärrystä hitaalle työlle, Kuikka valottaa”.

Laaja-alaiset oppimisvaikeudet -kirjan (Vesa Närhi, Heikki Seppälä ja Pekka Kuikka, 2010) pohjana on tutkimus yläkouluikäisistä nuorista, joilla on laaja-alaisia oppimisvaikeuksia. Se kuvaa nuoria, joiden koulunkäyntiin liittyvät vaikeudet ovat huomattavan suuria ja vaativat tyypillisesti useamman kouluaineen opintovaatimusten mukauttamista eli yksilöllistä ja helpotettua suoritustasoa. Kuikan mukaan näillä nuorilla voi ilmetä vaikeuksia myös oman toiminnan suunnittelussa, omien tavoitteiden muodostamisessa ja omien asioiden hoitamisessa.

Laaja-alaisen oppimisvaikeuksien tarkastelua kannattaisi tehdä yleisemmän

kognitiivisen toimintakyvyn näkökulmasta muistaen, että työhön hakeudutaan pääasiassa kognitiivisten vahvuuksien mukaisesti ja tarvittaessa työn suoritus- tahtia tai tapaa räätälöiden. Räätälöinnissä pitäisi Kuikan mielestä uskaltaa ajatella, että aiemmin historiassa työtä on ollut paremmin tarjolla monenlaisille ihmisille: ”Esimerkiksi rakennustyömaiden apumies on ollut sinänsä kunniallinen ammatti. Työelämän ja koulutusten vaatimustaso on kasvanut noista ajoista. Laaja-alaiseen jatko-opintokelpoisuuteen nähden kapea- alaisiin ja esimerkiksi avustaviin tehtäviin tähtääviä koulutuksia on tarjolla niukasti, samoin vastaavia työpaikkoja”, hän muistuttaa.

”Laaja-alaisissa oppimisvaikeuksissa useat kognitiiviset osatoiminnot ovat eriasteisesti heikkoja ja ongelmat ovat usein päällekkäistyneitä. Laaja-alaiset oppimisvaikeudet tarkoittavat suurin piirtein samaa nuorten ryhmää, josta vuosia sitten puhuttiin heikkolahjaisina. Lahjakkuudesta tai lahjakkuuseroista puhuminen tuntuu olevan nykyään pannassa”.

Keskustelu erilaisista lahjakkuuden tai älykkyyden lajeista voisi Kuikan mukaan kuitenkin avata näkökulmaa siihen, että myös laaja-alaisista oppimisvaikeuksista kärsivillä nuorilla on kognitiivisessa toimintakyvyssään vahvuuksia, joita ei välttämättä saada esille, jos huomio kiinnitetään kapea-alaisesti eri oppiaineissa menestymiseen. Laaja-alaisia oppimisvaikeuksia selvitetty tutkimus toi esille, että erilaisten tehtäväsuoritusten keskiarvoisena tuloksena laskettavissa olevan älykkyysosemäärän takana oli hyvin vaihtelevan tasoisia osatehtävien suorituksia. Tutkittu nuorten joukko oli tässä mielessä kognitiivisilta taidoiltaan heterogeeninen.

Laaja-alaiset oppimisvaikeudet -hankkeessa kokeiltiin myös harjoitustehtäviä, jotka rakennettiin NMI:ssä kehitetyn ke-

hityksellisten oppimisvaikeuksien tutkimukseen, arviointiin ja kuntoutukseen sopivan Neure-tietokoneohjelmiston pohjalta. Perusajatuksena oli laatia kielellisiä ja matemaattisia harjoitussarjoja, joissa nuori voisi kertailla peruskoulun keskeisiä asioita ja tällä tavoin vahvistaa ammatillisen opiskelunsa edellytyksiä. Esimerkiksi sopii prosentin käsitteen harjoittelu monenlaisin asioiden mittasuhteita kuvaavin esimerkein. ”Tarkoituksena oli vahvistaa perusopetuksen laajan oppimäärän ’must know’-asioita, tutkija selventää”.

NUOREN KOULUPOLUN TUNTEMUS AUTTAA JÄLJILLE

Yläkoulussa kognitiivisten osatoimintojen kehityksellisistä heikkouksista aiheutuvat oppimisen ongelmat voivat peittyä monien muiden ongelmien alle. ”Haluttomuus työskennellä koulussa tai uhmakkuus koulun aikuisia kohtaan voi kätkeä taakseen kognitiivisia heikkouksia ja oppimisen vaikeuksia”, Kuikka sanoo.

Alakoulussa arvioimistilanne on selkeämpi. Sama luokanopettaja näkee oppilaan taidot monenlaisissa tilanteissa, mikä helpottaa tuen antamista tai oppilaan ohjaamista tarkempiin selvittelyihin. Koulun vasta aloittanut oppilas ei myöskään ole ennättänyt kuormittua oppimistehtävien vaikeudesta, kun taas yläkouluun ehdittäessä monelle on kertynyt suoranaista koulutyöuupumusta useiden vuosien ajalta. Yläkoulun puolella kehityksellisten kognitiovaikeuksien tunnistamisen pulmana on aineenopetuksen jakautuminen useille opettajille. Tällöin oppilaan vaikeuksia saatetaan tarkastella pääasiassa ainekohtaisina kiinnostuksen puutteina. Sen sijaan kokonaiskuvan saaminen siitä, oirehtiiko jokin kapea-alainen kognitiivinen vaikeus samantyyppisesti useammassa oppiaineis-

sa, on vaikeampaa.

E erityisen hankalia monille kielellisistä vaikeuksista kärsiville ovat yläkoulussa ja sen jälkeisissä opinnoissa paitsi lukeminen ja kirjoittaminen, myös luentosaliassa opetuksen seuraaminen. Opettaja saattaa puhua pitkäänkin ilman taukoja, jolloin vaaditaan ponnistelua ja kykyä seurata puhetta yhtäjaksoisesti. Jos lisäponnistelussa väsy, keskittyminen helposti herpaantuu, suoriutuminen heikkenee ja kiinnostus siirtyy muihin, käsillä olevan tehtävän kannalta epäoleellisiin asioihin. Tällaisia vaikeuksia saatetaan virheellisesti tulkita kehitykselliseksi tarkkaavuuden vaikeudeksi. Arvioitaessa nuoren kouluvaikeuksia onkin tärkeää koota tietoa koulun aloituksen vaiheesta, sillä koulupolun alussa suoritusvaikeuksia aiheuttaneet kognitiivisten osatoimintojen vaikeudet vaikuttavat varsin todennäköisesti myös yläkoulussa ja sen jälkeisissä opinnoissa.

Kuikka kannustaa kysymään ammattiopintojen vaiheessa olevalta nuorelta itseltään, onko hänellä ollut peruskoulussa vaikeuksia tai tukiopetuksen tai oppiaineiden mukauttamisen tarvetta. Asioita kannattaa myös tarkentaa mahdollisuuksien mukaan vanhempia haastatteleamalla ja peruskoulun aikaisia todistuksia ja mahdollisia mukautuspäätöksiä lukemalla. Arviointia voi vaikeuttaa se, että vaikka nuori muistaisi vaikeuksia ja kenties erityistutkimuksiakin olleen, hän ei välttämättä osaa kuvata niiden syytä. Hänen saattaa myös olla vaikeaa nähdä yhteyttä nykyhetken ja etäisiltä tuntuvien lapsuusajan asioiden välillä. Myös vanhemmat saattavat jakaa nuoren kanssa toiveen, että nyt aikuistumisen kynnyksellä lapsuuden ajan kouluvaikeudet ja tuen tarpeet olisi jo ohitettu. Kuikka kehottaa kuitenkin olemaan valppaana: ”Peruskoulun alussa havaitut kognitiivisen toimintakyvyn heikkoudet tahtovat olla pysyväluonteisia ja vaatia jonkinlaista eri-

tyishuomiota tai panostusta myös ammatinopinnoissa.” Myös nuoren kykyjen huomioiminen on tärkeää tuen suunnittelussa.

Yhteiskunnan on vaikea korjata käyntiin päässyttä syrjäytymisen noidankehää myöhemmin, ja sen seuraukset yhteiskunnalle, puhumattakaan nuoresta itsestään, ovat ikävät. Sellaisia asioita ei voida mitata rahassa. Nivelvaiheet ja koulutussiirtymät ovat riski nuorelle, jos tieto ei kulje riittävästi eikä tuen tarve tule tarpeeksi ajoissa esiin. Kuikka korostaakin kognitiopulmien varhaisen tunnistamisen ja tarvittaessa pitkäkestoisen tuen tärkeyttä. Yläkoulun vaiheessa koulun tukimuotoja voisi tehostaa alueellinen moniammatillinen nuorten oppimisklinikka, joka saisi resurssinsa koulutoimen, työvoimatoimen ja terveyspalvelujen yhteisvoimin. Klinikka voisi antaa työnohjausta ja neuvontaa opettajille, erityisopettajille, opinto-ohjaajille ja kuraattoreille. Vaativissa tilanteissa nuori saataisiin ohjatuksi moniammatilliseen arvioon, jossa tutkittaisiin hänen tilannettaan ja tuen tarpeitaan ja järjestettäisiin tarvittaessa tuen jatkumoa aina työpaikan räätälöintiin ja työnantajan neuvontaan saakka. Asiakastyö ja työnohjaus tukisivat parhaimmillaan toisiaan ja pitäisivät alueellaan yllä tietotaitoa siitä, miten tuetaan kehityksellisten oppimisvaikeuksien vuoksi syrjäytymisvaarassa olevia nuoria.

PUDOKKAAT- JA TUKIPOLKUHANKKEISSA ETSITTIIN OMAA PAIKKAA

Kuikka teki neuropsykologina yhteistyötä ammatinvalintapsykologi Tarja Salosen kanssa vuosien 2008–2009 aikana toimineessa Pudokkaat-hankkeessa. Tutkimushankkeessa oli tarkoitus kehittää tapoja tunnistaa oppimisvaikeuksiset nuoret aikuiset työvoimapalveluissa ja tukea hei-

dän pääsyään työelämään. Työ kohdentui nuoriin, joille ei ollut löytynyt opiskelu- tai työpaikkaa. Muutamilta oli perusopetus jäänyt kesken ja heitä tuettiin sen loppuun saattamisessa.

Hankkeessa suositeltiin, että oppimisvaikeuksien ”oireilistojen” seuraamisen sijaan etsittäisiin nuorten peruskoulun aikaisia suoritusmerkintöjä ja tukipäätöksiä ja selvitetäisiin todistusten ”tähtimerkki- en ja pikkuykkösten” syitä ja merkityksiä. Hankkeessa toteutui myös pienimuotoinen moniammatillisuus, kun neuropsykologi ja ammatinvalintapsykologi sovittivat yhteen omien tutkimustensa tietoa nuorten kognitiivisista kyvyistä, kouluhistoriasta ja ammatillisista toiveista.

Kuikka kertoo tämän yhteistyön osoittaneen, että monen nuoren on vaikea täyttää yhteiskunnan eri palveluissa nykyään odotusarvona olevaa aktiivisen itsenäisen asiakkaan toimintamallia. Kielelliset vaikeudet, keskittymisen ja mielialan pulmat ja muut vaikeudet ovat erilaisina yhdistelminä vaikeuttamassa ammatillisten suunnitelmien tekemistä ja tukien hakemista. Käytännössä tutkimukseen osallistuneiden nuorten oli vaikeaa käyttää omatoimisesti esimerkiksi erilaisia verkopalveluja, joita aktiivisten asiakkaiden odotetaan käyttävän koulutuksen ja työpaikkojen etsinnässä.

Aktiivisena itsenäisenä asiakkaana toimimista estivät osaltaan myös hankaluudet omien vaikeuksien tunnistamisessa ja negatiiviset oppimiskokemukset. Nuorten oli yhtä lailla vaikea ymmärtää missä asioissa heidän toimintakykynsä on riittävän hyvä, kuin hyväksyä, että jokin kognitiivisten osatoimintojen heikkous on rajoittava tekijä suunniteltaessa heille ammattia. Laaja-alaisten oppimisen vaikeuksien tunnistamisen erityiskysymys oli myös se, mitä todistusten mukautetut arvosanat kulloinkin todella tarkoittavat.

Nuori itse saattoi pitää tähdellä merkittäjä seiskoja ja kahdeksikkoja vastaavina kuin normaaliarvostelun numerot. ”Tuen aloittamista saattoi hidastaa myös se, ettei työvoimapalveluissakaan aina noteerattu arvosteluasteikosta oppilaan henkilökohtaisten tavoitteiden saavuttamisesta kertoviksi”, Kuikka toteaa.

Työ jatkui vuonna 2010 päättyneessä nuorten toiminta- ja oppimiskykyä arvioineessa Tukipolku-hankkeessa. Siinä moniammatillisuus toteutui entistä laajemmin, sillä mukaan saatiin myös kuntoutuspsykologi, kuntoutusohjaaja ja sosiaalityöntekijä, joilla oli kokemusta erilaisten nuorten auttamisesta. Hankkeessa oli lisäksi mahdollista saada erikoislääkäreiden konsultointeja. Työ kohdistui keskisuomalaisiin nuoriin ja nuoriin aikuisiin, joilla oli vaikeuksia aloittaa tai jatkaa ammatillisia opintoja tai työllistyä niiden jälkeen. Tukipolku-hankkeessa kokeiltiin lyhyen ajan moniammatillisen oppimisvaikeusklinikan toimintaa ja siinä pystyttiin kirjaamaan näiden asiakkaiden tilanteiden monia piirteitä, jotka kannattaa ottaa huomioon, kun käynnistetään pysyvämpää toimintaa. Hankkeessa pystyttiin kartoittamaan nuorten tilanteita ja toimintakykyä sekä etsimään heille räätälöityjä reittejä työelämään. Lisäksi annettiin työnohjausta ja koulutusta mm. nuorten työpajojen ja sosiaalitoimen henkilöstölle ja erityisopettajiksi opiskeleville.

Syrjäytymispuheen kannalta Kuikan mielestä on mielenkiintoista, että kysyttäessä näiden nuorten odotuksista ja toiveista vastasivat kaikki haluavansa itselleen työn ja perheen ja he toivoivat kykenevänsä elättämään itsensä. Näiden toiveiden ajateltiin olevan vahvana ytimeinä ja motivaattorina. Toisaalta tavoitteiden mukainen eteneminen ja tavoitteiden saavuttaminen pienin askelin myös edellytti

kognitiivisen ja emotionaalisen toimintakyvyn vahvuuksien ja heikkouksien tunnistamista. Monissa tapauksissa näiden asioiden oivaltaminen ja niihin liittyvä keskustelu helpottivat nuoren tilannetta ja avasivat mahdollisuuksia. Toisaalta omien rajoitusten hyväksyminen vei usein aikansa. Samoin vähitellen eteenpäin askeltavien suunnitelmien kehittyminen ja niiden toteuttaminen oli hidasta.

Kuikka huomauttaa, että vain harvalla Tukipolun nuorella aikuisella oli käytäytymisen tai päihteiden käytön ongelmia. Toisaalta heitä yhdistivät toistuneet epäonnistumisen kokemukset koulussa. Yllättävän moni myös kertoi koulukiusaamisesta. Moniammatillinen työryhmä kohtasi myös vaativia tilanteita, joissa jouduttiin miettimään, kummasta kuntoutus pitäisi aloittaa, mielenterveysongelmista vai elämänhallinnan taidoista. Kuikan mukaan päällimmäiseksi jäi kuitenkin tuntuma, että yhteiskunnalle löytyisi lukuisia tehtävänsä hoitavia työntekijöitä, kunhan vain tilanne ja tuen tarve selvitetään, eikä nuoria jätetä yksin. Kuikka on huolissaan siitä, että vaikka nykyisin julkisessa keskustelussa puhutaan usein nuorista ja syrjäytymisestä, keskustelusta yleensä puuttuu kehityksellisten oppimisvaikeuksien näkökulma. ”Ikään kuin oletettaisiin, että lapsuusajan selvistä kognitiivisista vaikeuksista noin vain kasvettaisiin ulos nuoreen aikuisuuteen mennessä.”

* * *

Pekka Kuikka oli mukana ensimmäisessä vuonna 1983 alkaneessa neuropsykologian erikoistumiskoulutuksessa. Hän on työskennellyt ennen yllä kuvattuja nuorten hankkeita neuropsykologina Etelä-Karjalan keskussairaalan neurologian osastolla, Jyväskylässä psykologian assistenttin tehtävissä ja pitkään ammatinharjoittajana, jossa erityiskohteena on ollut moniammatillinen ajokyvyn arviointi. Tällä hetkellä hän työskentelee Työterveyslaitoksessa kognitiivisen työn ja toimintakyvyn tiimissä. Kehitteillä on aikuisten ADHD-oreistoon, aikuisten muistisairauksien tunnistamiseen, tietotyön kuormitukseen ja sujuvuuteen sekä ammattiliikenteen vaaratilanneilmoituksiin liittyviä hankkeita.

Kirjoittajatiedot:

Katri Myllynen, KM, työskentelee tällä hetkellä Niilo Mäki -säätiössä harjoittelijana.

Saatavissa NMI-verkkokaupasta

Tekijät: Vesa Närhi, Heikki Seppälä & Pekka Kuikka (toim.)

Kohderyhmä: Perus- ja ammatillisen opetuksen, työvoimapalveluiden ja kuntoutuksen ammattihenkilöt, opiskelijat, tutkijat

Kustantaja: Niilo Mäki Instituutti

Vuosi: 2010

ISBN: 978-951-39-3849-9

